

Людмила Даниленко

ДОСЛІДЖЕННЯ Й.ДОБРОВСЬКОГО В ГАЛУЗІ ЧЕСЬКОЇ ПАРЕМІОЛОГІЇ

Й.Добровському належить перша в історії чеської славістики праця “Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur” (“Історія чеської мови і літератури”), що побачила світ у трьох редакціях — 1791, 1792 та 1818 рр. — і стала “першим науковим синтезом розвитку чеської літератури” [1, 302]. Написана вона була на основі критично перевірених фактів і доказів, із залученням даних чеської мови, історичний розвиток якої засвідчували літературні пам’ятки. Таким чином, учений уперше пов’язав розвиток літератури з розвитком національної мови, що значною мірою вплинуло на думку про те, іноземною (німецькою) чи чеською слід писати літературні твори. Саме з метою стабілізації чеської літературної мови на основі давніших видань і зміцнення ролі рідного слова Й.Добровський звернувся до чеських прислів’їв.

Праця “Českých přísloví sbírka” (“Збірка чеських прислів’їв”) була опублікована 1804 р. Вона перевидавалася лише один раз — 1963 року як сімнадцятий том академічного дев’ятнадцяти томного зібрання творів Й.Добровського [2]. Незначний інтерес дослідників і видавців до цієї праці періоду раннього чеського Відродження пояснюється тим, що тривалий час вона сприймалася як маргінальна з-поміж іншого авторитетного наукового доробку Й.Добровського. Сучасні дослідження дали змогу належно її оцінити [див.: 6].

Упорядник видання 1963 року М.Геррман увів до нього також рукописні матеріали з наукової спадщини вченого, які Й.Добровський мав намір додати до другого видання своєї збірки. На жаль, цей задум так і не був зреалізований. Підготовчий рукописний матеріал зберігається нині у відділі рукописів бібліотеки та в літературному архіві Національного музею у Празі.

Усвідомлюючи роль прислів’їв як джерела розвитку і збагачення національного лексику, Й.Добровський вирішив покласти в основу згаданої праці збірку старочеських прислів’їв Якуба Срнця з Варважова “Dicteria seu proverbialia Bohemica” (1582 р.). Водночас він не лише збагатив видання кількісно (з 642 у Я.Срнця до 1500), а і якісно. Зокрема, зазначив джерело походження прислів’я, його значення й частоту вживання. Розроблена Й.Добровським система позначок засвідчує, що він послуговувався матеріалами, які містилися у виданнях 1574 р. Т.Ржешатки, 1588 р. Ш.Ломницького, 1613 р. Б.Гавліка, а також у книжках “Život Adamův aneb Solfernus od Sixta z Ottersdorfu” 1553 р., “Rada zvířat a ptačtva” 1528 р. та ін. Важливий новаторський аспект полягав також у тому, що Й.Добровський долучив матеріал із живої народної мови, який допоміг зібрати його учень А.Пішелій і якого вчений вважав своїм співавтором.

У передмові до словника Й.Добровський подає бібліографічний огляд слов’янської пареміографії називає друковані праці цього жанру іншими слов’янськими мовами. Це — польський словник Р.Кнапського, сербський Я.Мушкатировича, хорватський Й.Феррича. Згадує він, щоправда, без зазначення

автора й російське “Собрание 4291 древних пословиц” 1787 р., не без гордості зазначаючи, що “серед усіх слов’янських народів чехи першими видрукували свої прислів’я” [2, 29]. Найдавніша друкована збірка датується 1403 р., її автором вважають Сміла Флашку [3, 21; 5, 709].

Щодо походження чеських прислів’їв, то в передмові Й.Добровський наголошує, що частина з них була освоєна з латини ще старочеською мовою: “чехи вже давно влучно й дотепно переклали латинські прислів’я, як наприклад, *Bůh vysoko, král daleko*, відоме і росіянам (*Бог високо, а царь далеко*), згідно з латинським *Deus in altis habitat, rex procul equitat*” [2, 31]. Добре володіючи латинською мовою, Й.Добровський легко визначав латинські прототипи чеських прислів’їв: *Kdo chce pokoji, hotov se k boji – Si vis pacem, para bellum* (*Хочеш миру – готуйся до війни*); *Co mnoho, to příliš – Ne quid nimis* (*Що занадто, те не здорово*); *Co střízlivý na srdci má, to se opilému na jazyku vupukne – Quod in animo sobrii, id est in lingua ebrii* (*Що у тверезого на умі, то у п’яниці на язиці*); *Kuše uin slepici – Sus Minervam* (*Яйця курку вчать*) та ін.

Деякі образні латинські вислови в XVI ст. зазнали у старочеській мові певних кількісних трансформацій. Скажімо, прислів’я *Každá liška svůj ocas chválí* було доповнено словами *a blážen seru* (букв. Кожна лисиця свій хвостик хвалить, [а дурень ціп]), пор. у сучасній українській мові: *Кожний кулик своє болото хвалить / Усяк кулик до свого болота звик*.

Образними висловами часто послуговувались автори старочеських хронік. Й.Добровський цитує за так званою Даліміловою хронікою початку XIV ст.: *Sukně košile bližší nebyvá*. Я.Срнець фіксує її як *Bližší košile než sukně* (у наші дні це прислів’я звучить як *Своя сорочка до тіла ближча*). Завдяки ремаркам Й.Добровського можна дійти висновку, що з Далімілової хроніки походить ціла низка чеських прислів’їв, напр. *Uťali větev pod sebou* (укр. *Різати гілку, на якій сидиш*).

Текстологічний аналіз списку Й.Добровського дає змогу перекоонатися, що багато чеських прислів’їв, відомих у сучасній чеській мові, походять щонайменше з XVI ст. З-поміж них, зокрема, такі, як *Co naseješ, to budeš žítí* (*Що посієш, те й пожнеш*); *Ani slepice darmo nehrabe* (*Навіть курка даремне не гребеться*); *Blážen dává, blážen kdož neběře* (*Дурний, хто дає, ще дурніший той, хто не бере*); *Chudoba cti netráí* (*Бідність не порок*); *Jaká matka, taková Katka* (*Яка мати, такі й дітки*); *Každý sobě štěstí kuje* (*Усяк сам собі долю кує*); *Kdo chce s vlky býti, musí s nimi vyíti* (*З вовками жити – по-вовчому вити*); *Kdo chce jísti jádro, musí ořech rozlousknouti* (*Щоб рубку їсти, треба у воду лізти*) та багато інших.

З усної народної творчості (за відомостями, зібраними учнем Й.Добровського А.Пішелім) беруть початок прислів’я *Kde se kdo zrodí, tam se i hodí* (*Де народився, там і згодився*); *Najedený hladovému nevěří* (*Ситий голодному не вірить*); *Člověk míní, ráp Bůh mění* (*Людина планує, а Бог переплановує*); *Co se doma navaří, má se doma snísti* (*Не виносити сміття з хати*).

Інші чеські прислів’я, які традиційно вважалися народними, як з’ясувалося, створені майстрами художнього слова – письменниками-гуманістами XVI-XVII ст., зокрема В.Росом – *Slibům se blázni radují* (*Дурень думкою багатіє*); Даніелем Адамом з Велеславіна – *Lepší vrabec v rukou nežli čáp na střeše* (*Краще синиця в руках, ніж журавель у небі*) тощо.

Один із поширених прийомів у пареміології – каламбурне обігрування значення слів. Він був відомий ще письменникам античної доби і, як засвідчує паремійний матеріал XVI ст., активно поширився на чеському мовному ґрунті, пор. *Umřel Darmodej, nastal Kupsobě; Co naspořil Stejskal, to utratil Vejskal; Nedluž se u Zakusila, oplatiš zase Musila; Kdyby nebylo kdyby, nebylo by chyby*.

Й.Добровський бачив не лише багаті експресивно-стилістичні можливості прислів’їв. Він цінував їх філософський зміст (напр.: *Páni se rvou, sedláci nastavte vlasů* (*Пани б’ються, мужики, підставляйте чуби*); *Krkavci sobě lítají, holubi vážnou*

v *léčkách* (*Яструби літають на свободі, голуби сидять у клітках*), наголошував на їх багатофункціональності та дидактичному потенціалі. Однією з причин, що спонукала Й.Добровського взятися за перевидання збірки прислів'їв Я.Срнця, була необхідність “сотнями роздавати її у школах” [2, 29].

Зацікавлення дослідника прислів'ями тривало й після публікації збірки 1804 р. Він вивчав давніші тексти, чеську літературу періоду гуманізму (так званого “золотого віку”, який, за періодизацією Й.Добровського, тривав із 1520 до 1620 рр.) і робив численні виписки, мріючи здійснити нове, доповнене видання. Підготовлений матеріал можна розділити на три групи: записи бібліографічного характеру, записи нових прислів'їв в окремий зошит та відбиток першого видання, в який учений вписував нові вислови. Записані Й.Добровським у зошит прислів'я мають неабияку цінність. Вони становлять собою автентичний перепис рукописного зводу двох старочеських збірок XVI ст. — М.Червенки і Я.Благослава, що були вперше опубліковані в уже згадуваному академічному виданні збірки Й.Добровського.

Щоб дати читачеві уявлення, наскільки мало б розширитися задумане Й.Добровським друге видання, укладачі академічної збірки 1963 р. доповнили її зробленими вченим рукописними додатками, подавши їх курсивом. Ці додатки свідчать, що Й.Добровський намагався передавати латинські, німецькі вислови не через кальки, а близькими за змістом чеськими. Так, власне, формувалася національна образність мови, пор.: до німецького *Es geht ihnen nich mehr so gut* (букв. “їхні справи не надто хороші”) він пропонує чеський еквівалент *Spadlo jim mbslo s chleba* [2,87] (букв. “у них упало масло з хліба”), що передає ту саму думку.

Крім того, у другому виданні Й.Добровський, очевидно, мав намір застосувати інший принцип подачі матеріалу — не алфавітний, а тематичний. Таку думку висловив упорядник другого видання М.Гержман, який працював із рукописами Й.Добровського і звіряв матеріал першої збірки з тими джерелами, з якими працював Й.Добровський [2, 167-168].

Рукописні додатки також засвідчують, що в новому виданні містилося б значно більше прислів'їв, походження яких ученому вдалося з'ясувати. Це стосується, зокрема, висловів *Dočkej času co hus klasu* [2, 47] (букв. Дочекайся часу, як гуска колосу, укр. відповідник *Кожному овочеві свій час*) і *Čekám času, co hus klasu* [2,44], запозиченого з рукопису Яна Вацлава Роси “*Thesaurus linguae bohemicae quadripartitus*”, *Mistr nouze učil Dalibora housti* і *Nouze naučila Dalibora housti* (*Біда помучить і мудрості научить*) [2,70] (зі збірки Данієля Адама з Велеславіна). До багатьох прислів'їв Й.Добровський подав їх варіанти. Скажімо, на його думку, *Čím hrnek navře, tím, až se rozbije, páchne* (з Далімілової хроніки); *Čím hrnek pozprvu navře, tím potom dlouho zapáchá* (у Данієля Адама з Велеславіна), *Čím hrnůček navře, tím vždycky zapáchá* (у Франтішка Ондржея Горного) — це варіанти латинського *Quo semel est imbuta recens*. Рукописне доповнення подається в редакції *Čím hrnek za nova navře, tímť zapáchá, až se rozbije k řs dlerđeó* “*auct*” — “у багатьох авторів” [2,44]. Інші приклади: *Hodna poklička toho hrnečka* — *Hrnek příhodnou pokličku našel* (у Вавржинця Рвачовського); *Panenko, sedávej v koutě, budeš-li ctná, najdou tě* — *Sedávej, panenke, v koutě, budeš-li dobrá (pěkná), najdou tě* (у Вацлава Яна Роси). Одним із основних принципів, яким керувався Й.Добровський, була точність цитування. Уважне ставлення до текстів і джерел пов'язане з прагненням дослідника з'ясувати первісне значення образного вислову. Усвідомлюючи, що саме образність може вплинути на розуміння вислову, Й.Добровський часто подавав його тлумачення, напр.: *Má se jako ryba ve vodě* — “*blaze*” (*Живе, як риба у воді* — “*дуже добре*”); *Kyj má dva konce* (*t. kdo ví, komu se zdaří*) — *Палиця має два кінці* (*тобто, не відомо, кому повезе*); *Jak jsem koupil, tak prodávám* (*Pověděl jsem vám to, což jsem slyšel*) — *За що купив, за те й продаю* (*Я сказав вам те, що почув*).

Праця вченого над літературними збірками, як чеськими, так і латинськими, німецькими, сербськими, російськими, вплинула на тогочасні погляди щодо еволюції

чеських прислів'їв. Фіксуєчи одне й те саме прислів'я з різних джерел і в різних варіантах, Й.Добровський, власне, заклав основи порівняльної пареміології. Добре відомі в сучасному чеському культурному просторі, вони мають паралелі також в українській мові, до того ж у багатьох випадках як повні еквіваленти, пор.: *Vlka míní a vlk za hmyzu* – Про вовка промовка, а вовк і в хату; *Pravda oči kole* – Правда очі коле; *Kdo taže, ten jede* – Не підмажеш, не поїдеш; *Není všecko zlato, co se třpytí* – Не все то золото, що блищить; *Žáden bez práce není koláče* – Хочеш їсти калачі, не лежи на печі і под.

Слід зазначити, що на той час не було чіткого розмежування самих понять “прислів'я”, “приказка”, “сентенція”, “образний вислів”. Й.Добровський намагався з'ясувати їх суть та визначити формальні ознаки. В одному з листів до Ф.Дуриха від 15 березня 1795 р. [4, 340-341] він подає згадані терміни слов'янськими мовами. На жаль, української серед них не було, оскільки вчений не вважав її національною літературною мовою [див.: 7].

Аналіз праці Й.Добровського “*Českých přísloví sbírka*” (“Збірка чеських прислів'їв”) дає змогу з'ясувати її історичне значення. Воно полягає насамперед у введенні в пареміологію матеріалу з багатьох давніх літературних джерел, критичній оцінці самотності чи залежності цього матеріалу від іноземних зразків (латинських, німецьких та ін.), зверненні до порівняльного методу дослідження. Іншими словами, усе це заклало початки чеських наукових пареміологічних студій. Збірник Й.Добровського виявився єднальною ланкою між традицією збирання прислів'їв, що йшла від збірки XVII ст. “*Moudrost starých Čechů za zrcadlo vystavená potomkům*” Я.А.Коменського, і новою традицією, яка у XIX ст. втілилася в монументальній праці Ф.Л.Челаковського “*Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*”. Для сучасних дослідників збірка Й.Добровського цінна тим, що містить важливу джерелознавчу та лінгвокультурологічну інформацію. Вона також дає уявлення про частотність і поширеність чеських прислів'їв із позицій сьогодення.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Česká slavistika*. – Praha, 1995. – 393 s.
2. *Dobrovský J. Spisy a projevy. Sv. XVII: Českých přísloví sbírka* (K vydání připravil M.Heřman). – Praha, 1963. – 223 s.
3. *Hanuš J. Literatura příslovnictví slovanského a německého, či předchůdcové Fr.Lad.Čelakovského v “Mudrosloví národu slovanského ve příslovích”*. – Praha, 1853. – 147 s.
4. *Korespondence Josefa Dobrovského. Díl I. Vzájemné dopisy Josefa Dobrovského a Fortunata Duricha z let 1778-1800*. K vydání připravil A.Patera. – V Praze: Nákladem České Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. – 1895. – 471 s.
5. *Opův* slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí – Praha, 1903. – d. 20.
6. *Uličný O. Co zavínil Dobrovský // Dobrovský J. Fundator Studiorum slavitorum: Příspěvky z mezinárodní vědecké konference v Praze 10.-13 června 2003 / Vyd. V.Vavřínek, H.Gladkova, K.Skwaraska*. – Praha, 2004. – 559 s.
7. *Дослідження української мови в Чехії // Українське мовознавство у західних та південних слов'ян*. – К., 2005. – С. 87-111.

Василь Левицький*

ЦЛИТЕЛЬКА ДИТЯЧИХ ДУШ

У закутині карпатських гір, у мальовничому селі Білі Ослави, що на Гуцульщині, 29 березня 1881 року народилася відома українська дитяча письменниця Марія

* *Василь Левицький* – лауреат премії імені Марійки Підгірянки Івано-Франківського обласного Товариства “Просвіта”